

KULTURA FIZYCZNA A SOCJALIZACJA

(na przykładzie ośrodków sportowo-rekreacyjnych)

Zainteresowania diagnozą socjalizacji w kulturze fizycznej koncentrują się na aspektach procesu wychowania do kultury fizycznej i przez kulturę fizyczną. W naukach społecznych socjalizację określa się jako proces wpajania jednostce przez instytucje lub osoby wychowujące systemów wartości, norm i wzorów obowiązujących w danej zbiorowości. Jest to proces, w trakcie którego uczymy się być człowiekiem społeczeństwa, polegający zarówno na internalizacji jego norm i wartości, jak uczenie się odgrywania ról społecznych¹.

Oddziaływanie środowiska społecznego na jednostkę odbywa się w toku procesu socjalizacji. W naszych rozważaniach odnosimy to w szczególności do socjalizacji w kulturze fizycznej, która polega na prowadzeniu edukacji społeczeństwa w upowszechnianiu pożądanych modeli postaw wobec wychowania fizycznego, sportu, rekreacji i rehabilitacji ruchowej. Realizacja tych zadań sprzyja kształtowaniu pożądanych postaw na uprawianie różnych zajęć sportowo-rekreacyjnych i związanych z rehabilitacją ruchową. Wśród ważnych zasad pedagogicznych przygotowujących człowieka do aktywnego uczestnictwa w kulturze fizycznej pedagogzy wymieniają pięć zasad: aktywności, praktyczności, trwałości, indywidualności i receptywności. Wymienione zasady są ważnym działaniem socjalizacyjnym w kulturze fizycznej. Zasady te przygotowują jednostkę do racjonalnego uczestnictwa w kulturze fizycznej.

Termin „diagnoza” (*gr. $\delta\acute{\iota}\alpha\gamma\text{no}\acute{\sigma}\text{i}\text{s}$*) oznacza rozpoznanie, ściślej – rozróżnienie. Współczesna interpretacja tego terminu podkreśla dwa jego składniki: zebranie potrzebnych danych i ich krytyczne opracowanie w drodze rozumowania. Etapy i treść poznania i rozumienia diagnostycznego omawia szerzej wielu autorów².

Poznanie diagnostyczne opiera się na dwóch głównych elementach: na doświadczeniu i na rozumowaniu. „Opis możliwie wielostronny cech i obja-

---

1 *Leksykon PWN* (1972). Warszawa, s. 589-869. Por. W. Siwiński (1997) *Diagnozowanie w kulturze fizycznej*. Poznań.

2 A. Podgórecki (1962) *Charakterystyka nauk praktycznych*. Warszawa, s. 37; W. Siwiński (2006) *Empiryczne badania społeczne w dziedzinie turystyki i rekreacji (Zarys metodologii badań naukowych)*. Poznań, s. 21.

wów badanego zjawiska, uzyskany w drodze obserwacji, badań specjalnych, a także eksperymentów ma na celu zebranie danych, dotyczących badanego przedmiotu i jego otoczenia. Stanowią one podstawę dalszych rozumowań, prowadzących do diagnozy”³

Z przeglądu definicji wynika, że czynnościami diagnostycznymi są: zebranie w odpowiedni sposób danych, które wymagają interpretacji (ocena objawów) oraz określenie na ich podstawie badanego stanu rzeczy (stan ten ma charakter złożony). Na podkreślenie zasługuje to ostatnie stwierdzenie, używanie bowiem terminu „diagnoza” jest nierzadko nadużywane. Trzeba zatem odróżnić zbieranie wyłącznie prostych informacji i ich porządkowanie od diagnozy. Diagnozę określimy wstępnie „jako rozpoznanie istoty i uwarunkowań złożonego stanu rzeczy na podstawie jego cech (objawów), a tych na podstawie znajomości ogólnych prawidłowości panujących w danej dziedzinie”⁴.

Tak pojęta diagnoza zawiera w sobie wiele aspektów: 1) aspekt identyfikacyjny (diagnoza przyporządkowująca – klasyfikacyjna lub typologiczna); 2) aspekt genetyczny; 3) aspekt celowościowy; 4) aspekt fazy; 5) aspekt rozwojowy, czyli prognostyczny⁵. Możliwie pełne uwzględnienie aspektów diagnozy pozwala na jej rozwiniętą definicję, która brzmi: „Diagnoza jest to rozpoznanie, na podstawie zebranych objawów i znanych ogólnych prawidłowości, badanego złożonego stanu rzeczy przez przyporządkowanie go do typu albo gatunku, dalej przez wyjaśnienie genetyczne i celowościowe, określenie jego fazy obecnej oraz przewidywanego rozwoju”⁶.

Innymi słowy, prowadzący badania w dziedzinie socjalizacji kultury fizycznej, stawiając diagnozę, zbiera dane i na ich podstawie określa stan rzeczy, dążąc do jego wielorakiego wyjaśnienia: szuka odpowiedzi na pytanie, do jakiego znanego (z piśmiennictwa fachowego lub doświadczenia praktycznego) typu należy badany stan rzeczy (etiologiczny aspekt diagnozy lub diagnoza genetyczna); jakie znaczenie ma dany składnik badanego stanu rzeczy dla całości badanego stanu (diagnoza celowościowa – szczególnie ważna w tych przypadkach, gdy badacz kultury fizycznej ma rozpoznać stan rzeczy, który zawiera w sobie lub jest uwarunkowany zjawiskami sprzężonymi): w jakiej fazie przebiegu znajduje się badany stan rzeczy (diagnoza fazy – ważna ze względu na zmienność przedmiotu działania); jak dalej będzie rozwijał się dany stan rzeczy (diagnoza rozwojowo-prognostyczna).

Wykorzystując dotychczasowy dorobek metodologii diagnozy i opierając się na dotychczasowym rozumowaniu, można powiedzieć, że diagnoza socjalizacji w kulturze fizycznej jest to rozpoznanie – na podstawie zebranych

---

3 S. Ziemiński (1973) *Problemy dobrej diagnozy*. Warszawa.

4 *Op. cit.*, s. 18.

5 *Op. cit.*, s. 74-117.

6 S. Ziemiński (1964) *Przydatność prakseologicznej aparatury pojęciowej w diagnostyce*. Wrocław, s. 212.

i ocenionych danych z różnych źródeł – poszczególnego stanu i jego genezy lub przyczyn oraz wyjaśnienie znaczenia i etapu rozwoju, a także ocena możliwości jego zmiany w kierunku pożądanym w dziedzinie kultury fizycznej. Prognoza stanowi odrębny etap w organizacyjnym cyklu postępowania wychowawczego – przewidywanie wykracza poza czynności diagnostyczne, jednak pełna diagnoza nie może być pozbawiona aspektu prognostycznego.

W dziedzinie kultury fizycznej, podobnie jak w innych dziedzinach racjonalnego działania, istnieją dwa rodzaje problemów: poznawcze i decyzyjne. Analogicznie można wyróżnić dwa rodzaje diagnoz: poznawcze i decyzyjne. Diagnoza decyzyjna, co jest oczywiste, jest ściśle związana z działalnością praktyczną.

Diagnoza jako rozpoznanie indywidualnych stanów rzeczy najwcześniej pojawiła się w działalności praktycznej. W zorganizowanej działalności wychowawczej w zakresie socjalizacji kultury fizycznej diagnoza może znaleźć zastosowanie w trzech zakresach: 1) bezpośrednio w procesie wychowania do kultury fizycznej i przez kulturę fizyczną; 2) w poradnictwie w zakresie kultury fizycznej (także w doradztwie i ekspertyzach); 3) w działalności organizatorskiej, np. w kierowaniu sportem, rekreacją ruchową wśród dzieci, młodzieży i dorosłych itp.

Wiedza ogólna o kulturze fizycznej stanowi – obok danych z obserwacji i eksperymentów – jedną z podstaw stawiania diagnozy. Diagnoza wymaga pewnej wiedzy ogólnej o kulturze fizycznej dotyczącej typów, determinantów genetycznych, praw rozwojowych zjawisk danej dziedziny. Wiedza ogólna o kulturze fizycznej musi być oparta na poznawaniu indywidualnych przedmiotów, na rzetelnym zbadaniu empirycznych danych.

Jedną z głównych cech kultury fizycznej, jako praktycznej nauki empirycznej, jest rodzaj pytań, jakie ona stawia. Zazwyczaj trzeba udzielić odpowiedzi na pytanie, co należy uczynić, aby było właśnie tak? Odpowiedzi na takie pytania występują w postaci dyrektyw działania, którym towarzyszy (lub powinno towarzyszyć) uzasadnienie w postaci tzw. podstaw teoretycznych tych dyrektyw. Powyższe sformułowanie w sposób bardzo uproszczony wyjaśnia, co to znaczy, że kultura fizyczna zajmuje się teorią projektowania czynności wychowawczych człowieka w zakresie kultury fizycznej.

Diagnoza stosowana w działalności praktycznej – w odróżnieniu od diagnozy stosowanej w badaniach naukowych – jest praktyczna, realizacyjna, decyzyjna. Jedną z głównych charakterystycznych cech diagnozy decyzyjnej jest fakt, iż przeprowadzana jest w ścisłym związku z projektowaniem np. wychowania w dziedzinie socjalizacji kultury fizycznej i z myślą o uzyskaniu podstawy do decyzji pedagogicznej w zakresie kultury fizycznej⁷

---

7 M. Demel (1970) *Wychowanie fizyczne* [w:] B. Suchodolski (red.) *Pedagogika*. Warszawa; W. Siwiński (1996) *Z badań empirycznych w dziedzinie kultury fizycznej i turystyki*. Poznań.

Diagnoza decyzyjna, szczególnie rozwinięta, w istotny sposób związana jest z prognozą. Diagnoza praktyczna dotyczy bowiem rozwiązania problemów decyzyjnych, które zawsze dotyczą przyszłości. W problematyce wychowawczej w zakresie socjalizacji kultury fizycznej natomiast zwykle występują znaczne przedziały czasowe (z dość odległą przyszłością). Stwierdzenie to dodatkowo potwierdza pożytki idei stosowania „doskonających” cykli działania zorganizowanego.

Do ważniejszych osobliwości diagnozy decyzyjnej należy bardzo silne sprzężenie czynnika sytuacyjnego (możności działania w sensie sytuacyjnym) z postępowaniem diagnostycznym. Sprzężenie to nie występuje zawsze, jednak często nacisk sytuacji społecznej wpływa nie tylko na wybór szczegółowych przedmiotów diagnozy, ale także na sposoby diagnozowania. Diagnosta socjalizacji w kulturze fizycznej, który nie doceniałby znaczenia czynnika sytuacyjnego, łatwo może ulegać złudzeniu co do trafności i wiarygodności wyników rozpoznania.

Cechą diagnozy środowiskowej jest selektywne badanie. Badacz, wykrywając i analizując zależności między dosyć prostymi wyizolowanymi faktami i zjawiskami, dąży przede wszystkim do ustalenia dominujących wpływów środowiska na proces wychowania i zmian tworzywa⁸. Poza cechami osobowymi jednostek – diagnozie środowiskowej zazwyczaj podlegają – wyodrębnione według kryteriów rzeczowych – trzy grupy czynników środowiskowych: 1) środowisko materialne; 2) wzory osobowe; 3) organizacja życia⁹

Warunki te mogą być przedmiotem diagnozy w szerszym przedziale zorganizowanej pracy w systemie wychowawczym, w którym uwzględnia się nie tylko merytoryczne składniki wychowania, ale także uwarunkowania organizacyjne, składające się na czynności specjalisty wychowania socjalizacji w kulturze fizycznej i przez socjalizację kultury fizycznej, która stwarza takie, a nie inne sytuacje podmiotom oddziaływania.

Ze wszystkich problemów diagnostyki środowiskowej najtrudniejsze są te, które dotyczą metodyki ustalania diagnozy. Przez metodę diagnozy będziemy rozumieć wszelakie racjonalne uzasadnione sposoby postępowania diagnostycznego: zaplanowanie toku diagnostycznego, konstruowanie, dobór oraz zastosowanie technik zebrania i opisu cech badanego przedmiotu, rozumowanie diagnostyczne łącznie z weryfikacją diagnozy, czynnościami prognostycznymi i całościową ostateczną oceną wyników postępowania w zakresie socjalizacji w kulturze fizycznej.

Centralnym problemem metodycznym jest adekwatność metody do celu diagnozy i do zamierzeń socjalizacji w kulturze fizycznej. Cechą podstawową metody diagnozy jest ich plastyczność. Ściślej, nie istnieją gotowe metody

---

8 R. Wroczyński (1979) *Pedagogika społeczna*. Warszawa, s. 131.

9 A. Czermak (1977) *Rola typologii w badaniu teorii socjologicznej*. „Studia Socjologiczne” nr 3.

diagnozy do zastosowania w konkretnym przypadku; metodę każdorazowo trzeba tworzyć, posilując się m.in. modelami metod. I to jest podstawowa trudność do pokonania przez badacza – praktyka kultury fizycznej.

Głównym problemem w stosowaniu technik diagnostycznych jest sprawność i biegłość stosowania. „Technikę badawczą trzeba nie tylko znać – trzeba ją umieć biegle stosować, siła techniki bowiem polega na ścisłej realizacji jej dyrektyw”¹⁰.

Badacz – praktyk kultury fizycznej, opracowując diagnozę, może wzorować się na modelach badań diagnostycznych o intencji generalizującej z dziedziny pedagogiki społecznej. Powinien jednak pamiętać, że wymieniony typ badań różni się zasadniczo od diagnozy praktycznej (nieco inny jest cel diagnozy w jednym i drugim wypadku; różna jest sytuacja społeczna i wychowawcza oraz sytuacja ustalającego diagnozę; różna w obu sytuacjach może, a niekiedy musi, być metoda ustalania momentów lub okresów diagnozowania). Ta i inne różnice, wynikające z porównania, muszą być brane pod uwagę przez badacza – praktyka kultury fizycznej, który chce adaptować ustalenia teoretyczno-metodologiczne do potrzeb postępowania diagnostycznego w praktyce kultury fizycznej¹¹.

Ocena diagnostyczna w badaniach socjalizacji w kulturze fizycznej jest wielokierunkowa i stanowi wynik rozumowania w poszukiwaniu odpowiedzi na pytania, które stawia diagnoza analizowanemu zjawisku. Są to pytania o: typ zjawiska, zaburzenia stanu rzeczy lub kategorię; przyczynę dominującą lub syndrom przyczyn warunkujących zaistniałe zjawisko, stan, sytuację; fazę, w której znajduje się analizowane zjawisko, stan; znaczenie zaistniałej sytuacji, zjawiska, stanu dla jednostki i jej środowiska; przewidywane drogi rozwoju analizowanego zjawiska. Odpowiedzi na poszczególne pytania warunkują się wzajemnie. Możliwe jest również formułowanie tylko niektórych spośród ocen (np. znaczenia, fazy, przyczyny). Dobór pytań stanowiących punkt wyjścia oceny diagnostycznej może być uzależniony od wielu czynników (np. celu diagnozy, jej przedmiotu, umiejętności diagnosty, możliwości spożytkowania teorii wyjaśniających). Diagnozowanie, a szczególnie formułowanie oceny diagnostycznej, nie ogranicza się do ustalenia przyczyn niepokojącego stanu danej jednostki, lecz powinno zawierać także elementy diagnoz szczegółowych: typologicznej, genetycznej, fazy, znaczenia oraz prognostycznej, czyli oceny diagnozowanej sytuacji z punktu widzenia typu, przyczyny, znaczenia, fazy rozwoju oraz prognozy przewidywanych zmian¹².

---

10 M. Demel (1968) *O wychowaniu zdrowotnym*. Warszawa; W. Siwiński (1989) *Teoriopoznawcze i metodologiczne problemy andragogiki kultury fizycznej*. Poznań.

11 S. Kawula (1980) *Rodzaje i role ocen w diagnostyce środowiska*. „Ruch Pedagogiczny” nr 5.

12 A. Kamiński (1974) *Funkcje pedagogiki społecznej. Praca socjalna i kulturalna*. Warszawa, s. 73-79; J. Koziński (1975) *Psychologiczna teoria decyzji*. Warszawa, s. 211.

Koncepcja diagnozy ośrodków sportowo-rekreacyjnych jako środowisk wychowawczych

Ośrodki te znane są powszechnie jako placówki organizujące różne formy rekreacji ruchowej i kulturalno-rozrywkowej w czasie wolnym od nauki i pracy. Jak pisze T. Wolańska¹³, rekreacyjne ośrodki mają do spełnienia wiele ważnych zadań i funkcji: zdrowotnych, społecznych, wychowawczych i oświatowych. Inni specjaliści zajmujący się rekreacją ruchową uważają, iż badania empiryczne nad wychowaniem do rekreacji człowieka powinny być realizowane przez rodzinę, szkołę, zakład pracy, organizacje społeczne i ośrodki sportowo-rekreacyjne¹⁴. Przypomnijmy, że przez rekreację ruchową należy rozumieć proces służący utrzymaniu i przedłużaniu funkcji życiowych człowieka oraz kształtowaniu obyczajów kulturalnego wypoczynku.

Przez pojęcie „koncepcja wychowawcza” rozumiemy konkretne, całościowe zamierzenia realizacyjne dotyczące pracy wychowawczej w ośrodku sportowo-rekreacyjnym we wszystkich jej przejawach w określonym miejscu i czasie, charakteryzujące się wewnętrzną spójnością w tym sensie, iż jasno określonym, realnym celem wychowawczym podporządkowane są odpowiednie metody, formy i treści. Dojrzałość i trafność koncepcji wychowawczej, a w konsekwencji jej skuteczność, uzależniona jest od wielu czynników, przede wszystkim od kwalifikacji pedagogicznych instruktora rekreacji ruchowej – jego uzdolnień organizacyjnych, twórczej postawy i zamiłowania do pracy z młodzieżą i dorosłymi. Dużą rolę odgrywa tu doświadczenie i intuicja instruktora rekreacji ruchowej. Jednakże racjonalną podstawą tworzenia takiej koncepcji, a także warunkiem jej pomyślnego urzeczywistnienia jest diagnoza ośrodka sportowo-rekreacyjnego jako środowiska wychowawczego. Może ona dotyczyć najistotniejszych składników procesu wychowawczego, głównie mechanizmów charakteryzujących jego przebieg, np. identyfikacji, integracji, konfliktu, skuteczności metod; licznych uwarunkowań tego procesu (zmienne osobowościowe, środowiskowe, organizacyjne) oraz jego efektów (umiejętności, zainteresowań, postaw itd.)¹⁵ Celem diagnozy, która w takim ujęciu przyjmuje wyraźnie charakter towarzyszący temu procesowi, jest zebranie i stałe uzupełnianie niezbędnych informacji, które nie tylko umożliwiają instruktorowi rekreacji ruchowej opracowanie trafnej koncepcji (na podstawie diagnozy stanu wyjściowego), ale pozwolą mu również na uczynienie procesu oddziaływań wychowawczych w ośrodku

---

13 T. Wolańska (1981) *Rekreacja w ośrodku czasowym*. Rzeszów, s. 4.

14 M. Demel, A. Skład (1970) *Wprowadzenie do rekreacji fizycznej (elementy historii, teorii i metodyki)*. Warszawa, s. 50; W. Siwiński (1993) *Andragogika kultury fizycznej i turystyki*. Poznań, s. 35.

15 S. Kawula, *op. cit.*, s. 18; W. Siwiński (1998) *Prestiż zawodowy specjalisty rekreacji ruchowej w świadomości społecznej dorosłych*. Poznań, s. 5-17.

sportowo-rekreacyjnym rzeczywistym aktem twórczym. Ta druga część zadania instruktora rekreacji ruchowej, związana z koniecznością nieustannego modyfikowania i korygowania koncepcji wychowawczej oraz tworzenia w jej ramach najkorzystniejszych sytuacji wychowawczych, jest o wiele trudniejsza. Wymaga nieustannej refleksji pedagogicznej, postawy innowacyjnej oraz ciągłej samooceny i oceny wywoływania zjawisk. Na przykład o powodzeniu lub niepowodzeniu oddziaływań wychowawczych decyduje nie tylko wywołanie odpowiednich procesów psychospołecznych, ale także umiejętność ich utrzymywania we względnej równowadze wobec siebie – gdy są sprzeczne (np. rywalizacja – konflikt – a integracja), tzn. utrzymywanie ich w granicach optymalnych ze względu na cele wychowawcze w danym ośrodku sportowo-rekreacyjnym. Niemożliwe lub mało efektywne wydaje się tu posłużenie jakimkolwiek schematem działania, gdyż każdy ośrodek sportowo-rekreacyjny stanowi niepowtarzalny przypadek, a każda sytuacja wychowawcza jest uwarunkowana niepowtarzalnym układem elementów ze względu na dynamikę wewnętrzną ośrodka (fluktuacja uczestników, zmienność ich zainteresowań i potrzeb, zmiany w stosunkach interpersonalnych itp.). To przesądza o konieczności stosowania zawsze oryginalnych rozwiązań, które będą coraz efektywniejsze w miarę odkrywania przez instruktora rekreacji ruchowej – nowych, nie dostrzeganych wcześniej zjawisk, mających ważne znaczenie w procesie wychowania. Wydaje się zatem, że tym właśnie celem powinna być podporządkowana diagnoza jako podstawa pracy wychowawczej w ośrodku sportowo-rekreacyjnym. Trzeba jednak wyraźnie zaznaczyć, że wszelkie propozycje diagnostyczne w tym zakresie będą ściśle związane z określonym pojmowaniem procesu wychowawczego oraz jego uwarunkowań i kryteriów efektywności.

Do warunków wpływających na efektywność wychowawczą ośrodka sportowo-rekreacyjnego należą również czynniki usytuowane poza ośrodkiem, przede wszystkim w rodzinie, szkole, zakładzie pracy i grupie rówieśniczej. Należałoby zatem badać znaczenie tych kręgów dla wzmacniania lub hamowania motywacji uczestnictwa młodzieży i dorosłych w rekreacji ruchowej i kulturalnej oraz ewentualną ewolucję w tym zakresie (np. pod wpływem udanego występu sportowego na imprezie środowiskowej, wzrostu jego prestiżu w środowisku). Jest to zgodne z zasadniczym postulatem kultury fizycznej, która zajmuje się badaniem efektywności instytucji wychowawczych w ich uwarunkowaniu środowiskowym. Celem diagnozy ośrodków sportowo-rekreacyjnych może być również ocena wyników pracy wychowawczej instruktora rekreacji ruchowej przez osoby pełniące funkcje instrukcyjno-metodyczne, mogące udzielić trafnej porady i właściwie ukierunkować jego poszukiwania lepszej koncepcji oddziaływań wychowawczych. W razie takiej diagnozy jej przedmiot rozszerzy się i obejmie dyspozycje oraz postawy instruktora rekreacji ruchowej, określające jego przydatność zawodową, a także

ewentualnie dyspozycje, postawy i styl pracy kadry kierowniczej w danym ośrodku sportowo-rekreacyjnym¹⁶.

Wydaje się, że w świetle powyższej analizy, dostatecznie uzasadniono cel i określono przedmiot diagnozy ośrodków sportowo-rekreacyjnych pod kątem koncepcji pracy wychowawczej. Elementy tego rodzaju diagnoz rzadko jednak można zaobserwować w praktyce. Również w piśmiennictwie kultury fizycznej zagadnienie to nie doczekało się odrębnego opracowania. Dotychczas zgromadzono znaczny dorobek naukowy dotyczący diagnozowania potrzeb kulturalnych, jednak niewiele publikacji nawiązuje – choćby pośrednio – do problematyki diagnozowania ośrodków sportowo-rekreacyjnych jako środowiska wychowawczego. Zawarte w nich koncepcje badawcze, które mogłyby służyć jako podstawa opracowania procedury diagnostycznej, można uznać za początek w pracy nad tym zagadnieniem. Trzeba też podkreślić, że istotnym źródłem przydatnej wiedzy są także publikacje przedstawiające kryteria oceny szeroko rozumianej działalności sportowo-rekreacyjnej i kulturalnej.

Kryteriami efektywności pracy sportowo-rekreacyjnej i kulturalnej mogą być: a) sytuacje sportowo-rekreacyjne i kulturalne, charakteryzujące się określoną liczbą, częstotliwością i różnorodnością oraz stopniem samorządności uczestników; b) uczestnictwo w tych sytuacjach, charakteryzujące się liczbą uczestników, częstotliwością (systematycznością) uczestnictwa oraz stopniem jego autoteliczności i kreatywności. W opracowaniu (które ma charakter zarysu metodyki ogólnej w zakresie pracy sportowo-rekreacyjnej i kulturalnej) nie ma jednak żadnych wskaźników pozwalających na zastosowanie proponowanych kryteriów jakościowych¹⁷

Przyjęcie danej koncepcji diagnostycznej jest konsekwencją przyjęcia określonej koncepcji wychowania i środowiska wychowawczego spośród opisywanych w pedagogice i socjologii, a także – co ma ścisły związek – określonej koncepcji jednostki człowieka spośród opisywanych przez autorów teorii psychologicznych, zarówno w aspekcie ontologicznym, jak i epistemologicznym¹⁸. Aby lepiej uzasadnić przedstawioną tu koncepcję diagnozy i ponadto uczynić ją bardziej zrozumiałą dla czytelnika, scharakteryzujemy ośrodki sportowo-rekreacyjne jako środowiska wychowawcze, zgodnie z dotychczasowymi badaniami empirycznymi, inspirowanymi przez różne koncepcje wychowania.

Punktem wyjścia tej analizy będzie definicja środowiska wychowawczego: „Środowisko wychowawcze jest częścią obiektywnego środowiska społecznego człowieka (wraz z jego podłożem przyrodniczym i kontekstem kul-

---

16 *Op. cit.*, s. 33-49.

17 J. Kargul (1984) *Rozważania nad kryteriami oceny działalności kulturalno-oświatowej*. Warszawa.

18 K. Obuchowski (1965) *Psychologia dążeń ludzkich*. Warszawa; E. Paszkiewicz (1983) *Struktura teorii psychologicznych*. Warszawa.

tutowym); tworzą je osoby, grupy społeczne i instytucje pełniące zadania wychowawcze, pobudzające (zachęcające) jednostki i grupy dzieci, młodzieży, dorosłych do przyswajania wartości moralnych i zgodnych z nimi zachowań społecznych, odpowiadających ideałowi wychowawczemu społeczeństwa”¹⁹ Najważniejsze w całym procesie wychowania zjawisko przyswajania wartości możliwe jest nie tyle przez „urabianie”, ile poprzez pełne zaangażowanie (całą osobowością) wychowanka w realizację różnych instrumentalnych zadań, będących rzeczową płaszczyzną działalności wychowawczej, poprzez jego identyfikację z ośrodkiem sportowo-rekreacyjnym i jego celami oraz poprzez autorytet pracownika ośrodka.

W praktyce kultury fizycznej znajomość ogólnych prawidłowości rządzących procesami wychowawczymi, a w rezultacie – zdolność wychowawców do tworzenia oryginalnych, dojrzałych koncepcji pracy wychowawczej jest – jak wiadomo – bardzo zróżnicowana. Dotyczy to szczególnie kadry instruktorów w ośrodkach sportowo-rekreacyjnych, głównie ze względu na dużą liczbę zatrudnionych tam osób, często nie mających żadnego przygotowania pedagogicznego. Stopień przygotowania instruktorów rekreacji ruchowej do działalności pedagogicznej rzutuje na ich postawy odnośnie do pełnienia funkcji wychowawczej. Jak wynika z badań nad ośrodkami sportowo-rekreacyjnymi, pojęcie „wychowanie” stosuje się czasem zbyt beztrąsko i stereotypowo, formułując cele wychowawcze zespołu w ujęciu przesadnie normatywnym, bez uwzględnienia potrzeb indywidualnych i środowiskowych oraz licznych uwarunkowań. W takich przypadkach występuje wyraźny rozdzźwięk między bardzo ogólnym ujęciem celów, a brakiem wyobraźni instruktora rekreacji ruchowej na temat subtelności procesu wychowawczego i złożoności koncepcji wychowawczych, które rzeczywiście mogłyby zapewnić ich realizację i to tylko w pewnym realnym zakresie. Z drugiej strony, niechęć instruktorów rekreacji ruchowej do postrzegania ośrodków jako środowisk wychowawczych wynika z obawy, że to „wychowanie” może odstraszyć uczestników, zniechęcić ich do zajęć. Takie postawy są – jak się wydaje – wynikiem zbyt uproszczonego pojmowania roli wychowawcy jako funkcjonariusza dysponującego sankcjami lub zrażającego uczestników nieudolną, natrętną propagandą i przesadnym moralizowaniem. Jak zatem postrzegać ośrodki sportowo-rekreacyjne w ich funkcji wychowawczej?

Jeśli przyjmiemy, że presja i kara, przymus i ograniczanie aktywności wychowanka nie mają nic wspólnego z procesem wychowania, to trzeba stwierdzić, że taka niekorzystna sytuacja występuje w wielu instytucjach wychowawczych. Istnieje prosta zależność, że im mniej stwarzamy sytuacji twórczego zaktywizowania wychowanków i dostatecznego wzmocnienia

---

¹⁹ A. Kamiński, *op. cit.*, s. 79; W. Siwiński (2000) *Pedagogika kultury fizycznej w zarysie*. Poznań, s. 55-63.

ich motywacji do tego typu aktywności, tym bardziej trzeba rozbudowywać system kontroli społecznej, a wychowawca staje się wówczas (często z konieczności) jedynie nadzorcą, wymagającym ścisłego przestrzegania obowiązujących norm. Innymi słowy, „Siła oddziaływania wychowawczego wzrasta, w miarę jak nabiera ono charakteru kreacyjnego. Świat w sobie, który tworzą instytucje wychowawcze, może w pomyślnych warunkach stać się nową rzeczywistością, wyzwalającą twórcze siły wychowawców i wychowanków”²⁰.

Badania dowodzą, że środowiskiem, mającym bardzo duże możliwości urzeczywistnienia tej optymistycznej koncepcji wychowania, są wszelkie pozaszkolne instytucje sportowe, kulturalne i wczasowe, jeśli opierają działalność na co najmniej trzech podstawowych zasadach: dobrowolności, kreatywności i samorządności. Stosowane równocześnie zasady te zapewniają możliwość swobodnego wyboru lub zmiany zespołu (sprawdzenia się uczestników), zaspokojenia w wybranym ośrodku sportowo-rekreacyjnym określonych potrzeb, twórczego zaktywizowania uczestnika oraz wywołania jego silnej identyfikacji z ośrodkiem. Stwarza to z kolei możliwość wywołania w procesie wychowania najważniejszego – jak się wydaje – mechanizmu zjednywania do wartości poprzez współtworzenie wychowawczo efektywnych sytuacji. Podejście takie jest więc zasadniczo odmienne od wychowania adaptacyjnego, opartego głównie na wmawianiu, pouczeniu i podporządkowywaniu.

W piśmiennictwie kultury fizycznej dwa zasadnicze ujęcia systemu wychowawczego inspirowały rozwój badań. W uproszczeniu można powiedzieć, że jedno z nich skupiało się na funkcji założonej (postulowanej) procesie wychowawczego (ujęcie instytucjonalne), drugie – na jego funkcji rzeczywistej, stwierdzonej empirycznie (ujęcie środowiskowe lub socjologiczne). Każdą instytucję wychowawczą należy postrzegać w obydwu tych funkcjach, aby móc budować modele wychowania, mające realne odniesienie do rzeczywistości, a równocześnie ukierunkowane przez ideał wychowania demokratycznego²¹.

W ujęciu instytucjonalnym dominuje normatywne podejście do celów wychowania, które najczęściej formułuje się w kategoriach naczelných ról społecznych, wyprowadzanych bezpośrednio z ideału wychowawczego. Określenie przepisów pełnienia tych ról w skali mikrospołecznej (instytucji, ośrodka sportowo-rekreacyjnego) stanowi podstawę opracowania modelu wychowanka oraz punkt wyjścia do zaprojektowania odpowiednich zabiegów wychowawczych. Podkreśla się przy tym, że sprowadzanie celów wychowania do postaci obserwowalnych zachowań pozwala uświadomić wychowawcom

---

20 R. Miller (1981) *Specjalizacja, wychowanie, psychoterapia*. Warszawa, s. 142.

21 T. Pawłowski (1969) *Metodologiczne zagadnienia humanistyki*. Warszawa, s. 224, 228.

pożądany stan, a jednocześnie ustalić stopień jego osiągnięcia. Rozwój osobowości nie polega tutaj na odpowiedniej stymulacji i treningach, potrzebna jest ingerencja w tworzeniu potencjału rozwojowego, a jest to możliwe głównie w trybie samorealizacji poprzez twórczy wkład samej jednostki. I chodzi tu nie tyle o wyniki działań twórczych, ile o twórczą aktywność, inspirowanie twórczej postawy, która – według Masłowa – należy do wrodzonego wyposażenia każdego człowieka, choć niektórzy – wtórnie – zostali jej pozbawieni. Jest w tym stwierdzeniu zawarta główna myśl psychologii humanistycznej, według której człowiek to przede wszystkim podmiot działający, ze względu na najważniejsze założenie o jego wewnątrzsterowalności.

Teza o podmiotowości jednostki w procesie wychowania znajduje pełne zastosowanie w kulturze fizycznej, czego wyrazem jest m.in. pojmowanie roli instruktora rekreacji ruchowej jako przewodnika lub spolegliwego opiekuna o wysokim autorytecie (wysokiej pozycji w strukturze nieformalnej ośrodka sportowo-rekreacyjnego), który niczego nie czyni za uczestników lub dla uczestników, ale razem z uczestnikami. „Nie tyle dyryguje i manipuluje ludźmi – co przoduje, inspirowuje, pobudza, dopomaga”²². Nauki o kulturze fizycznej cechuje duża wrażliwość na uwarunkowania środowiskowe, np. ośrodka sportowo-rekreacyjnego, w tym na potrzeby uczestników, ich motywy i dążenia. Koncepcje wychowawcze inspirowane przez tę dyscyplinę nie polegają więc na „dopasowaniu” określonych procedur oddziaływania wychowawczego do założenia teoretycznych celów, przeciwnie, ukierunkowane są przez wzorce zachowań i instytucji, czyli modele oparte na empirycznie stwierdzonych cechach najkorzystniejszych w danym rodzaju środowisk, np. ośrodka sportowo-rekreacyjnego. Ponadto nauki o kulturze fizycznej postrzegają zadania wychowawcze w takim oddziaływaniu na środowisko, które stymulowałoby je i aktywizowało wychowawczo, aby następnie – przez tak pobudzone środowisko – skuteczniej oddziaływać na jednostki, grupy i społeczności. Jest zatem oczywiste, że diagnoza ośrodka sportowo-rekreacyjnego oraz niektórych elementów szerszego środowiska wychowawczego, jako podstawa ukierunkowująca działania wychowawcze, będzie miała największe znaczenie w realizacji tych właśnie koncepcji.

Wydaje się, iż działalność ośrodków sportowo-rekreacyjnych dobrze charakteryzuje sześć głównych funkcji wychowawczych, które pełnią lub mogłyby pełnić przy zaistnieniu najkorzystniejszych warunków: 1) integracyjną; 2) rekreacyjną; 3) kreacyjną; 4) kompensacyjną; 5) wychowawczą; 6) profilaktyczną. Cztery pierwsze mają charakter konstytutywny, ponieważ zaspokajają przede wszystkim potrzeby indywidualne uczestników, umożliwiają samo utworzenie się ośrodka oraz jego funkcjonowanie (czynią go

---

²² A. Kamiński, *op. cit.*, s. 39, 271; W. Siwiński (2011) *Rekreacja ruchowa. Zagadnienia teoretyczne i metodologiczne*. Poznań, s. 11-13.

atrakcyjnym). Funkcje: wychowawcza i profilaktyczna mają natomiast charakter towarzyszący, tzn., że chociaż zdajemy sobie sprawę z ich społecznego znaczenia, pomyślna realizacja tych funkcji jest ściśle uwarunkowana równoczesną pomyślną realizacją czterech poprzednich funkcji. Trzeba jednak podkreślić, że chociaż liczne źródła atrakcyjności ośrodka (wynikające z pełnienia tych funkcji) ułatwiają instruktorowi rekreacji ruchowej osiągnięcie mechanizmów integracji oraz identyfikacji uczestników z rekreacją, o ich osiągnięciu jeszcze nie przesądzają. Wydaje się, że o efektywności wychowawczej ośrodka decydują dwa zasadnicze, sztucznie tu rozdzielone, składniki umiejętności i uzdolnień instruktora rekreacji ruchowej: organizacyjny i wychowawczy.

Przed instruktorem rekreacji ruchowej stoi niezmiernie trudne zadanie: umiejętne pogodzenie indywidualnych celów uczestników z celem zespołowym ośrodka, mając na względzie zarówno najkorzystniejszy rozwój jednostek, jak i największy sukces zespołu ośrodka, będący siłą napędową rozwijania dalszych motywów i aspiracji. Jest to główny problem organizacyjny, z którego wynika wiele pochodnych, np. utrzymanie aspiracji ośrodka, stopnia jego integracji, rywalizacji uczestników.

Instruktor rekreacji ruchowej może dobrze wykonać to zadanie tylko wówczas, gdy jego umiejętności organizacyjne będą się łączyły z wrażliwością i kompetencją wychowawczą oraz dążeniem do poznania zainteresowań, uzdolnień potrzeb i aspiracji wszystkich uczestników.

Głównymi czynnikami, wpływającymi pośrednio na efektywność wychowawczą zespołu ośrodka sportowo-rekreacyjnego, które równocześnie mogą stanowić kryterium jej oceny, są: możliwości zaspokojenia indywidualnych potrzeb uczestników, zapewniające im jak najwięcej satysfakcji i możliwości rozwoju w zakresie danej dyspozycji oraz integracja uczestników ośrodka.

Pozostaje teraz odpowiedzieć na pytanie, za pomocą jakich wskaźników można dokonywać pomiaru tak ujmowanych czynników efektywności ośrodka? W tym celu korzystne wydaje się przeanalizowanie głównej kategorii dla poszukiwania wskaźników zaspokojenia indywidualnych potrzeb – tzw. źródeł atrakcyjności wczasowego ośrodka sportowo-rekreacyjnego – ze względu na jego rodzaj. Ośrodek sportowo-rekreacyjny może być atrakcyjny dla uczestników ze względu na: „wzajemne zainteresowanie się sobą członków zespołu ośrodka”, czyli atrakcyjność wynikająca z powiązań interpersonalnych (osobowe źródła atrakcyjności); „rodzaj wykonywanych czynności i ich efekty” (przedmiotowe źródła atrakcyjności). Zespół może być atrakcyjny także ze względu na jego prestiż w środowisku uczestnika oraz możliwość zaspokojenia w tym zespole indywidualnych potrzeb satysfakcji i uznania (prestiżowe źródła atrakcyjności).

Wskaźnikami zaspokojenia indywidualnych potrzeb będą więc przede wszystkim zarejestrowane w czasie uczestniczącej obserwacji kontrolowanej

zachowania werbalne i niewerbalne uczestników w określonych sytuacjach, mające związek z wieloma wcześniej wytypowanymi zagadnieniami (w tym wypadku opisującymi subiektywne źródła atrakcyjności ośrodka na płaszczyźnie osobowej, przedmiotowej i prestiżowej, znane zarówno z piśmiennictwa przedmiotu, jak i z własnego doświadczenia badacza, szczególnie gdy sam jest doświadczonym instruktorem rekreacji ruchowej w ośrodku).

Wskaźnikami zaspokojenia indywidualnych potrzeb mogą być także wypowiedzi uczestników, uzyskane w toku wywiadów lub ankiet zawierającej pytania ze skalą. Pytania te, w zależności od potrzeby badacza, mogą być bardziej lub mniej szczegółowe, np.: Czy zawarł(a) Pan(i) w sekcji sportowej atrakcyjną znajomość lub przyjaźń? Czy instruktor rekreacji ruchowej znajduje czas, aby Panu(i) pomóc, doradzić, pokierować ćwiczeniami fizycznymi, porozmawiać, jeśli się Pan(i) do niego zwraca? Czy własna praca w sekcji gimnastycznej przynosi Panu(i) zadowolenie? Czy z racji osiągniętych w sekcji gimnastycznej wyników znajduje Pan(i) uznanie u kolegów, u instruktora rekreacji ruchowej lub u innych osób? Czy spełniają się w sekcji gimnastycznej Pana(i) oczekiwania i potrzeby? Materiał uzupełniający wiedzę na temat badanego zjawiska można uzyskać również techniką analizy dokumentów i wytworów ukazujących materialny i niematerialny dorobek poszczególnych uczestników oraz ich wkład w sukces zespołu ośrodka jako całości.

Badania stopnia integracji ośrodków sportowo-rekreacyjnych znajdują więcej przykładów w piśmiennictwie. Badając zawartość tych zespołów, można użyć wskaźników socjometrycznych, wskaźników integracji uzyskanych w wyniku testu na jednomyślność grupy oraz wskaźnika identyfikacji uczestników z zespołem, uzyskanego w drodze pomiaru postaw. Analiza pomiarów socjometrycznych ujawnia ogólny stopień zwartości badanych zespołów oraz ich ewolucję w tym zakresie. W analizie tej przydatne są trzy wskaźniki: 1) wzajemności, który jest miarą atrakcyjności osobowej w najwyższym stopniu (wybory wzajemne); 2) wyborów, który uwzględnia zarówno wybory wzajemne, jak i jednostronne; 3) odrzuceń, ujawniający stopień wzajemnej niechęci członków w grupie. W opracowaniach metodologicznych w psychologii i pedagogice można znaleźć dokładne opracowania zastosowań technik socjometrycznych, w tym wskaźników grupowych²³. Test na jednomyślność ośrodka (jako wskaźnik integracji) można odwoływać do decyzji uczestników w dwóch dla nich ważnych sprawach: 1) skreślenie z listy uczestników osób nie przychodzących od dłuższego czasu na zajęcia sportowo-rekreacyjne do ośrodka oraz 2) wyboru wyróżniających się uczestników jako kandydatów np. na wycieczkę rowerową. Podstawą obliczenia tego wskaźnika może być

23 J. Brzeziński (red.) (1987) *Wielozmianowe modele statystyczne w badaniach psychologicznych*. Warszawa – Poznań, s. 304-306; W. Siwiński (1989) *Rola pedagogicznych diagnoz uczestnictwa w turystyce*. Poznań, s. 65-73.

stosunek liczby głosów rzeczywistych do teoretycznie możliwych, według wzoru

$$\frac{S}{N(N-1)}$$

gdzie: S oznacza liczbę głosów oddanych, N – liczbę głosów teoretycznie możliwych.

Można posłużyć się także techniką pomiaru postaw w celu zbadania stopnia identyfikacji uczestników z ośrodkiem i waloryzacji ośrodka jego wskaźników integracji.

Najsumienniejszą i najwnikliwszą weryfikację wyników, uzyskanych za pomocą wyżej wymienionych technik diagnostycznych, można przeprowadzić w czasie celowej obserwacji uczestniczącej, która pozwala ponadto na poznanie przyczyn badanych zjawisk.

Za wynik oddziaływań wychowawczych ośrodka sportowo-rekreacyjnego można uznać także zjawiska wywołane w szerszym środowisku wychowawczym uczestników (w rodzinie, szkole, zakładzie pracy, grupie rówieśniczej), które przyczyniają się do wzmocnienia efektów wychowawczych w samym ośrodku. Chodzi tu głównie o takie oddziaływania na pracowników i ich rodziny oraz środowisko rówieśnicze, aby wzmacniali oni zainteresowania uczestników wybraną działalnością, np. rekreacji ruchowej, wzmacniali motywację ich uczestnictwa w wybranym zespole, zachęcali do przenoszenia umiejętności nabywanych w zespole poza zespół: do zakładu pracy, domu, zabawy z rówieśnikami, Jednak i tutaj, podobnie jak w badaniu zmian osobowościowych pod wpływem zajęć z rekreacji ruchowej, głównym problemem metodologicznym jest stwierdzenie, w jakim stopniu te wychowawczo korzystne zjawiska nastąpiły pod wpływem oddziaływania zajęć socjalizacji w ośrodku sportowo-rekreacyjnym.

Podsumowując niniejsze rozważania, przedstawiające określoną koncepcję diagnozy ośrodków sportowo-rekreacyjnych jako środowisk wychowawczych, zauważamy, że może być ona również przydatna dla osób prowadzących badania diagnostyczne w różnych obszarach socjalizacji w kulturze fizycznej.